

ERIC HOBSBAWM

WORKERS: WORLDS OF LABOR

(New York, 1984, Pantheon Books, 369.)

(Munkások. A munka világa)

Erci Hobsbawmot nem kell bemutatni a magyar olvasóknak, hiszen számtalan, magyar folyóiratokban, évkönyvekben megjelent tanulmánya mellett több könyve is megjelent magyarul. Éppen ezért szemléletéről sem kell ehelyütt bemutatót írni. Talán csak annyit illenék itt bevezetőben megjegyezni, hogy „a nagy hőseivel” szemben Hobsbawm a lényegi kérdésekben nem változott, szocialista maradt, és nem csapodott át a munkásmozgalomban csalódott liberális demokraták táborához. S ezt talán azért is illik megjegyezni, mert míg Hobsbawm az 1960–1970-es években „felfedezett magyar szerző” is volt, újabban mintha megfélemednének róla, kevesebb állásfoglalását, tanulmányát fordítják le – jóllehet, Nagy-Britanniában (és a szélesebb világban) nem temették el. A megfélemedkezés aligha lehet merő véletlen.

Mindenesetre életközelségét ez az összegyűjtött tanulmánykötet is nagyon tanulságosan bizonyítja. Tulajdonképpen már a kötet címe is hitvalló – kihívó. Hiszen Hobsbawm ezúttal Cole-nak nevezetes könyvcímét idézi fel, amivel annak idején az első világháború előestéjén keltett politikai-tudományos izgalmat – a munkásság felfedezésével. Hobsbawm most e kötetében ugyancsak nem egyetlen hőst, munkásvezért, politikai pártot, szakszervezetet kelt életre, elemez, hanem magát a munkásságot. Ennyiben sokak szemében nagyon „modernnek” tűnhet, hiszen nem „intézmény-történészként” jelenik meg. Ezek a tanulmányok egytől egyig történetiek, nem olyasféle esszék, amelyekben eltűnnek a tények és dátumok, ahol a tendenciák valahogyan téről és időtől elszakítva érvényesülnek.

A kötetben Hobsbawm 17 tanulmányt jelentetett meg az adott fő témakörben. A 17 tanulmány többsége már különféle angol és nem angol szakfolyóiratokban az utóbbi 20 évben már megjelent, de hét olyan írást is közöl, amelyek ezúttal először láttak nyomdafestéket.

A 17 tanulmány együttes jellemzése, bemutatása rendkívül esetleges és problematikus lehet csak. Így pusztán arra szorítkoznék, hogy egyfelől hangsúlyozzam, Hobsbawm ezúttal lényegileg az uralkodó évszázad „munkásvilágának” bemutatására, elemzésére vállalkozik, vagyis ezúttal a nyitás nem annyira a 19. sz. eleje, hanem jobbra az 1880-as évekhez vezet, de igen nagy figyelemmel fordul éppen ahhoz a nagyon sokak által vitatott kérdéskörhöz: mennyiben is változott meg ez a munkásvilág azóta, és főként a II. világháború és az utolsó húsz esztendő gazdasági-technikai forradalma nyomán. Még hozzá struktúrában, életmódban és felfogásban egyaránt. Ez a kérdés az, ami Hobsbawmot, a kritikus történést, és a politikai publicistát (amit olyan világos vonással nehéz is elválasztani, s minden jel szerint erre a szerző maga sem tart igényt) elsősorban foglalkoztatja, s ezen a nyomon tér vissza ismét és ismét mind a munkásság szerkezeti változásainak kérdéseire, mindpedig több tanulmányban is – a tudat-helyzetre, sőt ma olyannyira megkövetelt „munkáséletmód”, „a mindennapok élete” kérdéskörre is.

Végül indokoltnak látszik idézni a szerző rövid bevezetőjének utolsó gondolatát: Hobsbawm ugyanis ehelyütt megjegyzi, a tanulmányokat egy kivétellel mind „akadémikus közönségnek” írta – de ugyanakkor nagyon reméli, hogy a „nem szakközönség” is szívesen olvassa majd ezeket az írásokat.

Ezek után a 17 tanulmányból teljes önkényesség alapján szemezgetve emelnék ki gondolatokat, tény- és helyzetelemzéseket, amelyek úgy hiszem, nálunk ismeretlenek, s távolról sem tekinthetők elavultnak.

Mindjárt az első tanulmány nyitószóival lehet kezdeni a bemutatót, amelyben Hobsbawm aláhúzza: „a munkásmozgalom-történet a legtöbb országban jobban virágzik, mint bármikor, legalábbis mennyiségileg”. Már az első mondaton el lehet töprengeni, hogy milyen tendenciákat figyelhetünk meg minálunk, de még inkább igaz ez a mondat második felével kapcsolatban. Hobsbawm ugyanis a minőségi szintet a Sidney és Beatrice Webb, illetőleg Gustav Mayer mércével jelzi. S itt mindjárt felvetődik a jogos gondolat: e minőségi szintből mi az, ami magyar nyelven hozzáférhető. A Webbké írásából néhány, amelynek javarészét – valójában egykorúan – még 1914 előtt jelentték meg!

Maga Hobsbawm e gondolatmenetet azzal folytatja, hogy újabban a tipikus munkásmozgalom-történetíró már akadémiai körökben mozog, jobbára egyetemi oktató – de választott témája a gyakorlat és a politika felé is közelíti –, így két szféra közötti területen áll, egyszerre törekszik megérteni a világot, de azon változtatni is akar. Mindenesetre ez az elmozdulás jelentős, ha nem feledjük, hogy e studiumot azok kezdték meg és emelték oly magas szintre (az említett Webbké Angliában, G. Mayer, Mehring és Bernstein Németországban, Deutsch Ausztriában, Dolleans Franciaországban), akik nem voltak professzionális történetírók (kezdetben) és nem ezekben az akadémikus körökben mozogtak.

Ugyanitt Hobsbawm az a kommunista-történetíró, aki annak ellenére, hogy ismeretes módon az 1930-as évek közepétől lett kommunista, mégis a londoni egyetem professzora lehetett – nos ez a „Hobsbawm professzor” húzza alá 1974-es tanulmányában, amelynek már címe is szinte kihívó („Munkásmozgalom, avagy munkásosztály-történet és ideológia”), a következő nagyon meggondolkozató összefüggést: a hidegháború időszakának után „a nagy szocialista-mozgalomban – akár a szociáldemokratát, akár a kommunistát tekintjük – fokozatos politikai és ideológiai dezintegráció ment végbe”, aminek azután olyan következménye is lett, hogy „a legelkötelezettebb történetírónak is jelenleg nagyobb a tudományos mozgásszabadsága, mint korábban”.

Hobsbawm persze csak érintőlegesen megjegyzi, létezik az akadémikus történetírás mellett egy másik is, az, amely „belülről” mutatja meg a munkásmozgalmat, majd mindjárt itt jelzi: ime ez egy következő vizsgálandó problémakör: mennyiben azonos a munkásosztály a munkásmozgalommal.

Ezután egy izgalmas összefüggés újraértékelésére vállalkozik, mekkora szerepet játszanak meghatározott szervezetek, illetőleg időszakok a munkásmozgalom történetében. S minthogy ez a tanulmány eredetileg 1974-ben angol folyóiratban jelent meg, Hobsbawm e tételhez angol példákat mellékel. Így megállapítja, hogy bizonyos időszakokat szokás tipikusnak, jelentősnek elfogadni, így a chartista korszakot, majd az 1880-as évek ébredését; ezt követően pedig az I. világháború időszakát – miközben mások elsikkadnak, így például az 1914 előtti „Great Unrest” időszak. Hobs-

bawm aláhúzza, hogy a szervezeteket illetően is úgy véli a Szocialista Liga (Socialist League) történetét alaposan túlértékelték, s azzal nagyon sokan foglalkoztak, részint, mert ennek számai még Marxhoz és Engelshez vezettek el, másfelől oly nagyszerű író–költő–művész állt az élén, mint a mindenki által elismert William Morris. A Liga hatásköre azonban mégsem volt nagy – és szép számmal voltak olyan munkásszervezetek, amelyeknek befolyása, kisugárzása jelentősebb – s amivel mégsem foglalkoztak sem ennyien, sem kielégítő módon.

S még ugyanitt néhány sorban három futó – egyenként ha nem is mellbeverő, de még mindig nagyon meggondolkodtató megjegyzés. Ha előbb az 1880-as évekbeli Ligánál követelt bizonyos „újraértékelő” újrendezést – ha úgy tetszik „jobbról” a szerző, akkor ugyanezre a korszakra (és későbbre az 1890-es évekre is) ugyancsak „jobbról” követel nagyobb figyelmet a „lib-lab” szakszervezeti irányzatnak, amit egyfelől megint csak kevesen tanulmányoztak, másfelől a szerző érdemileg is fontosabbnak ítéli láthatóan ezt az irányzatot (és semmiként sem csak negatívnak). Majd időben előremozdulva, már az 1890-es évek és a századfordulós korszakából az ILP-ről emlékezik meg. Szerinte ebben az esetben túlságosan is általános, hogy a történetírók az ILP saját magáról kialakított „image”-ét veszik át. Vagyis ebben az esetben Hobsbawm az, aki kritikusabb elemzést sürget – főként abban a vonatkozásban, hogy az ILP nem tudott valóban igényeinek megfelelően független munkáspárttá lenni. (A kritikai felülbírálat persze teljesen indokolt, az azóta megjelent írások észak-angol relációban azonban igazolni látszanak az eredeti ILP-önarcképet. Másfelől az is aligha cáfolható, hogy Hobsbawmnál e kérdésfelvetéseknél az új 1970-es évek, sőt napjainkban már az 1980-as évek útkeresése és „előfutár-utóvizsgálat” szimptomája is jelentkezik.)

A szerző e tanulmányában még néhány fontos, általános észrevételt tesz. Az első a személyiségek, pontosabban a kritikus személyiségek bemutatását érinti. Megjegyzi – és ezt ezúttal német talajon teszi, talán mert a pozitív–negatív hősök is pontosan e német talajon a legismertebbek –, hogy annak idején Lassalle és Schweitzer bemutatása is sok gondot okozott még az említett „nagy öregeknek”. Mégis annak idején senki sem gördített Mehring és Mayer elé túl nagy akadályokat, hogy megírják „retnek” véleményüket – legfeljebb azután Bebel megírta a maga alternatív válaszát. A példa valóban „ül” – ismert eset: Lassalle „helyretétele” azután később is külön gondokat okozott – de Hobsbawm sem elsősorban Lassalle-ról kívánt beszélni.

Majd itt van a II. és III. Internacionálé történeti megelevenítésének egésze. Hobsbawm egyikkel sem elégedett. A Komintern bemutatását egészében színvonalatlannak ítélte, ez alól csak az olasz kommunista történészek írásait (Spirano munkáját említi külön is) tekinti kivételnek – pontosan olyan összefüggésben, hogy az egész KI történetírás mindent túlságosan „felülnézetben” vizsgál, s csak elvétele mutatja be, hogy miként gondolkodtak az aktivisták, illetőleg a rokonszenvezők.

Ugyanakkor nem tekinti megoldottnak a II. Internacionálé megelevenítését sem, pontosan azért, mert az eddigi feldolgozások kevéssé számoltak a gazdasági összefüggésekkel, a tőkés gazdaság századfordulós felvirágzásával, a politikai struktúrák stabilitásával – s a regionális különbségekkel – vagyis azzal, hogy mit jelent pontosan ebben a vetületben e kritériumok megléte avagy hiánya. A nehézségeket növeli, hogy a szakszervezetek történetének megírása is Hobsbawm szerint rendkívül elmaradt a követelményekhez képest – ezen a téren éppen Anglia képezi az üdvös kivételt (amely „kivé-

telből” magyarul egyetlen egy írás sem jelent tudtommal meg!) – s végül az, amit Hobsbawm úgy fogalmazott meg, hogy „az 1917 utáni munkásmozgalom történetét még mindig kevésbé történeti szellemben vitatják”.

A kutató és ugyanakkor kritikus általánosításoktól kevésbé visszarettenő Hobsbawmnak ehelyütt még egy fontos kritikai megjegyzést tesz: túlságosan lebénítónak ítéli az olyan ideológiai természetű megközelítéseket, amelyek „hitvallói” nem a tények elemzése alapján jutnak következtetésre, hanem régi spekulatív módon kialakított verziókhöz ragaszkodnak és alkalmaznak. Így ezt teszik a II. Internacionálé esetében a „centristákkal” kapcsolatban, ugyanezt a legegyszerűsítő és a valóságtól elszakított megoldásokat alkalmazzák a spanyol polgárháború esetében, amikor minden esetben csak a kommunisták és anarchisták szembenállásáról írnak, Hobsbawm minden jel szerint a régi balos és újbalos megközelítésekkel vitázott, amikor ugyancsak spekulatív megközelítéseket látott abban is, ahogyan egyesek a német 1918/1919-es eseményeket tárgyalják, vagy ahogyan úgy vetik fel a kérdést, hogy a francia népfrentkormányának 1936-ban le kellett-e szerelni a munkás-tömegsztrájkot, avagy 1944/45-ben a francia–olasz partizánoknak élniük kellett volna-e fegyveres erejükkel egy forradalmi átalakulás megvívása érdekében.

Vagyis mindent összegezve, Hobsbawm a tényeknek nagyobb tiszteletét és sokkal gondosabb elemzését, s a sokkal inkább historikus megközelítéseket kéri számon, hangsúlyozva, hogy bizonyos történeti szakaszokat, feltételeket aligha lehet átugrani. Ehelyütt ismét brit talajra tér vissza és állapítja meg, feltehető, hogyha sikerül is létrehozni a marxista tömegpártot (amit Marx és Engels olyannyira óhajtott – s ami nem sikerült) akkor ez a párt sem tudott volna az adott feltételek között többet elérni, megteremteni, mint amennyit a Munkáspárt elért. S fordítva, éppen ebből az alapállásból indítva, „azután megint csak ahistorikusnak véli, hogy a kis szocialista-igényű pártoktól, az SDF-től és a kommunista-pártoktól olyasmit kérjenek számon – amire eleve nem is lehettek sok szempontból képesek. Hobsbawm egyik pártot sem kívánja „felmenteni”, s mégsem arra törekszik, ami napjainkban sok helyütt – nálunk is – olyannyira elterjedt vélemény, hogy a történetírónak eleve nem kell véleményt mondani, „elítélni”, csak megérteni és megértetni. Hobsbawm másként vélekedik: csak éppen a kritikát úgy kell megtenni, hogy számoljanak azzal, az adott körülmények között valóban mire is vállalkozhattak – vagyis a realitásokkal.

Hobsbawm még néhány fontos buktatóra hívja fel a figyelmet, így a „baloldali elkötelezettségű” munkásmozgalom-történetírókat arra, hogy az USA-ban az 1950-es években jelentkezett a társadalom-történetírásban az az iskola, amely „felfedezte az integráció” folyamatát és a „modernizációt”. Mindkét tétellel kapcsolatban Hobsbawm megjegyzi, hogy a tételek távolról sem eléggé világosak.

Hobsbawm figyelmeztet arra, hogy miként általában a történetírás, a munkásmozgalom-történetírás is újabban igen nagy mértékben gazdagodott, amennyiben a szűken értelmezett politikai és ideológiai keretből kimozdulva, ki kell szélesíteni és a gazdasági és társadalomtörténeti szempontokat, a kvantitatív módszereket, a demográfia is alkalmaznia kell. Ugyanitt viszont nagyon óv az olyan következtetésektől, mintha ezek után a munkásmozgalom történetét kétféle lehetne választani, az „új”, és „rég” típusú történetírásra, s ezzel együtt, hogy értékeset már csak az „új” adhat. E vonatkozásban néhány példával is szolgál, hogy a „rég” iskola milyen értékes „új”

munkákat jelentetett meg. (Ehelyütt megint elszomorodva kell aláhúznunk, ezekből a megjelölt munkákból egyetlen egy sem jelent meg magyarul – jóllehet e tanulmány 10 éve jelent meg, s a felsorolás így jó 20–25 éves áttekintést nyújt!)

Az önkényesség jegyében mutatnánk be e kötet egy másik, már ennek az évtizednek elején, 1981-ben írt tanulmányát, amely történetesen azon tanulmányok közé tartozik, amelyek első ízben e kötetben kaptak nyomdafestéket. E tanulmány az „új” szakszervezeti mozgalom jelenségével foglalkozik, s megállapítja, hogy a pártok és szakszervezetek összefüggésében nagyon eltérő típusmegoldások születtek. Előfordultak olyan esetek (Csehország, Finnország), ahol a pártoknak 1914 előtt nagyobb volt a taglétszámuk, mint a szakszervezeteknek. Másik póluson ismeretes, hogy a Munkáspárt Angliában kifejezetten a szakszervezetek „alkotása” volt, s ami politikai kisugárzást illette, a Munkáspárt alig 20%-kal kapott több szavazatot, mint e szakszervezetek tag-sága. Vagyis az egybeesés masszív jelenség volt. Végül harmadik variáció a német, ahol tömegpárt és tömegszakszervezet működött – mégis jelentékeny volt a rés a választói kisugárzás és e taglétszámok között: a szavazói tábor durván kétszerese volt a taglétszámnak. A tények önmagában vizsgálatra sarkallnak.

Hobsbawm ugyanebben a tanulmányban felvet olyan kérdéseket (válaszol is rájuk), hogy mennyiben élt az internacionalizmus a szakszervezeti mozgalomban, a századforduló marxistáinak mennyiben voltak alaposan kidolgozott válaszaik a szakszervezeti munkaterületére (Hobsbawm szerint nem voltak eléggé kidolgozott válaszaik). Majd ugyanígy alaposabban megvizsgálta az „idő-faktort”, hogy mikor következik be a szakszervezeti mozgalom hirtelen felerősödése, a taglétszámok hirtelen „megugrása” és ez mennyiben áll összefüggésben gazdasági folyamatokkal.

Hobsbawm más szempontokra is felhívja a figyelmet. Így arra, hogy az országos munkáltatói szervezetek a szakszervezetekkel párhuzamosan születnek meg, s ezek nyomást gyakorolnak a kormányra, már 1914 előtt is. Az „integrálódás” így sem ment végbe, és a szociális törvényhozás, a „welfare state” kialakulása sem automatikus módon ment végbe.

Ugyancsak ebben a vonatkozásban felhívja a figyelmet egy nagyon lényeges elmozdulásra: A „régí” szakszervezetek az „elit szakmák” védelmében durván véve 1900-ig a bérek differenciálása mellett léptek fel, a szakmunkások érdekeit képviselve, a „bérlerontások”, a betanított munkások bérléhozó szerepét opponálva. 1900, de főként 1911 után a szakszervezeti tevékenység új jelleget ölt, most már a szakszervezetek voltak azok, amelyek inkább a bérkiegyenlítés érdekében léptek fel. Persze Hobsbawm reflektál arra is, hogy többféle tényező hatott e magatartás-változásra:

Az „idő-faktorra” a szerző mindig is nagyon érzékeny. Ehelyütt egy más összefüggést is kiemel – ami a gazdasági, technikai fejlődés szakszervezeti vonatkozására reflektál. Rávilágít, hogy az 1885-ben 10 legnagyobb szakszervezet közül már csak 1 szerepelt 1963-ban is a 10 első helyen jegyzett között: a gépészmunkásoké. Az 1963-ban a 10 első helyen szereplő „mamut szakszervezet” közül ugyanakkor nem kevesebb, mint 7 éppen csak az 1880-as években alakult, s jellegzetesen az „új” szakszervezeti mozgalom képződménye, ami szintén az akkori új gazdasági átalakulásokkal volt összefüggésben.

Más megszívlelendő szempontokat is olvashatunk e tanulmányban. Utal arra, hogy az 1889-es nagy „megugrást” miként „fejezi le” az 1893-as gazdasági válság,

miként hat vissza e válság a létszámvisszaesésre, szakszervezetek felbomlására. Ugyanígy szerinte nagyobb figyelmet kell tulajdonítani a regionális szempontoknak, mind brit, mind német vonatkozásban. Meglepő különbségek észlelhetők bizonyos régiók tartós történeti „jelenlétét” illetően mindkét ország történetében.

Feltétlenül érdekesek azok a sorai, ahol azt vizsgálja, hogy a szindikalizmus miért nem válhatott 1914 előtt valóban nemzetközi jelenséggé, s miért az iparilag elmaradott országokban jelentkezett nagyobb határfokkal – s, hogy azért e „fejlett országok” peremvonalain (az Egyesült Államokban a „vadnyugaton”, Nagy-Britanniában a wales-i szénmezőkön) azért szintén megvethette egy időre a lábát. S ebben a vonatkozásban ő is nagyobb mérvben kívánja érvényesíteni az olyan szempontokat, hogy „erősebben vagy gyengébben” iparosodott országokról van e szó, hogy az első ipari forradalom nyomán kialakult munkássággal van-e a történetírónak dolga (Nagy-Britannia, Belgium), avagy az új, modernebb munkássággal (Németország, Skandinávia). Az erős eltéréseket más szempontok időként ellensúlyozzák, s így a szakszervezeti mozgalom felfutása az I. világháború napjaiban nagyon sok hasonló tendenciát erősített meg nagyon eltérő típusú országok és régiók között. A szakszervezeti mozgalom e vaskos és ugyancsak meggondolkodtató valóságához tartozik, hogy e szakszervezeti mozgalom sok helyütt a taglétszámot illetően a zenitét éppen e világháborút követő napokban, 1918–1920-ban még a forradalmi időszak idején érte el.

E két tanulmány alaposabb ismertetése semmiként se legyen megzavaró, még kevésbé elretentő. A kötet más írásai ugyanilyen sok új szempont felvető izgalmas témákkal foglalkoznak, mint a munkáskultúra, szociális és egészségügyi viszonyok és alakulásuk, etikai problémák, a szegénység, a munkásarisztokrácia – ami túlzás nélkül mind történeti probléma – és egyúttal napjaink izgalmas vitakérdései is. S Hobsbawm nem a bevett formulák és közhelyek embere.

Jemnitz János